

การปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย

The Dhamma Practice by the Contemplation of the Five

Aggregates of Women in Thai Buddhism

สุชาดา พระเขียนทอง,* มนตรี สิริโรจนานันท์**

Suchada Prakhiantong, Montree Sirarajananan

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thammasart niversity, Thailand.

Email: prakhiantong@hotmail.co.th

Received : January 18, 2018

Revised : March 6, 2019

Accepted : March 9, 2019

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาการปฏิบัติธรรมของสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อศึกษาการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย โดยวิธีวิจัยเชิงเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกสตรีผู้เข้าปฏิบัติธรรมและวิปัสสนาจารย์ จากการศึกษาพบว่า การพิจารณาชั้น ๕ เป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ ด้วยสภาวะจิตที่ไปรู้ชัดสภาวะลักษณะของชั้น ๕ ที่อิงอาศัยกันในกระบวนการธรรมชาติของชีวิต ซึ่งเป็นไปไม่ได้สำหรับบุคคลทั่วไปจะพิจารณาเห็นชัดได้ในระยะเริ่มต้นการปฏิบัติ จึงจำเป็นต้องอาศัยหลักปฏิบัติธรรมที่สำคัญ คือ สติปัฏฐาน ๔ และในการปฏิบัติธรรมของสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท กรณีศึกษาผู้ได้รับการยกย่องไว้ในอดีตคหะ พบว่า อุบาสิกาปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญสมาธิในขณะที่ฟังธรรมแล้วเจริญปัญญาด้วยการพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของสังขาร และภิกษุณีส่วนใหญ่ปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญสมาธิที่แตกต่างตามอุปนิสัยแล้วเจริญปัญญาโดยมีหลายรูป ปรากฏว่าได้เจริญสมาธิแล้วเจริญปัญญาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ และในภิกษุณีที่มีหลักฐานปรากฏถึงวิธีการเจริญปัญญาจะเป็นการปฏิบัติโดยการพิจารณาชั้น ๕ สำหรับการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย เป็นการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ตามแนวการสอนของวิปัสสนาจารย์ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และทำให้สามารถบรรลุธรรมได้หากปฏิบัติอย่างถูกต้อง

คำสำคัญ : การปฏิบัติธรรม, การพิจารณาชั้น ๕, พุทธศาสนิกสตรีไทย

* ดำรงจโทหญิง สุชาดา พระเขียนทอง Pol.Lt.Col. Suchada Prakhiantong

** ผศ.ดร.มนตรี สิริโรจนานันท์ Asst.Prof. Montree Sirarajananan

Abstract

This research has three purposes: (1) to study the five Aggregates in Theravada Buddhism; (2) to study the practice of Dhamma of women in the Theravada Buddhist Scriptures; (3) to study the practice of Dhamma by the contemplation of the five Aggregates of women in Thai Buddhism. The research is done by documentary research and in-depth interviews of women and venerable master. According to the studies, it has been found that contemplation of the five Aggregates is a practice for the sake of escaping the suffering with the state of the mind that understands the nature of the five Aggregates in the natural process of life. It is impossible for the normal people to see the nature of it at the beginning of their practice. It is necessary to rely on Satipatthana 4. And, in the practice of case study of women in the Theravada Buddhist Scriptures that are highly regarded in the virtue, we found that. The laydevotees practice the Dhamma while listening to the Dharma. Then they develop their wisdom by considering the occurrence and extinguishment of the compound of things. And most of the Bhikkhuni practice the Dhamma according to their habits and wisdom. Evidently, there are many Bhikkhuni that practice the Dhamma based on Satipatthana 4 and then develop their own wisdom. In the case of where there is evidence of the way of intellectual development, they practice by contemplation of the five Aggregates. As for the Dhamma practice of women in Thai Buddhism, they practice by contemplate the five Aggregates following the teaching of the venerable master. The teaching of the venerable master is similar to the practice in the Buddhist scriptures. The practitioners can attain the Dhamma if the method of practice is done properly.

Keywords : Dhamma Practice, Contemplation of the Five Aggregates,
Women in Thai Buddhism

บทนำ

ความวุ่นวายจากการแสวงหาสิ่งต่างๆ ทำให้บุคคลจำนวนมากต้องเป็นทุกข์ โดยไม่รู้และไม่เข้าใจในความเป็นจริงว่า ชีวิตเป็นเพียงสภาวะธรรมที่ดำเนินไปตามเหตุปัจจัย^๑ ภายใต้กฎแห่งธรรมนิยาม หรือธรรมชาติที่มีอยู่เป็นธรรมดาที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า ไตรลักษณ์ ซึ่งมีอยู่ ๓ ประการ คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตน^๒ เท่านั้น ความไม่รู้ถูกต้อง ตามความเป็นจริงของชีวิต และยังเกี่ยวข้องด้วยตัณหา^๓ ทำให้บุคคลจำนวนมากต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏฏ์อันไม่มีที่สิ้นสุด ส่วนผู้มีความเข้าใจถูกต้องตามความเป็นจริงก็จะต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏฏ์อีก ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ สรุปความได้ว่า บุคคลทั้งหลาย หากเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยตัณหา ติดข้องด้วยบ่วงแห่งมาร ย่อมต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏฏ์ ส่วนบุคคลผู้ละตัณหาได้แล้ว เป็นผู้บรรลุดุธรรม และเข้าถึงซึ่งพระนิพพานหรือความดับแห่งชั้น ๕ ก็จะต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏฏ์อีก^๔

ชั้น ๕ หรืออิตถาพร่างกายของมนุษย์ ๕ ประการ ได้แก่ กองรูปหรือรูปชั้น ๕ กองเวทนาหรือเวทนาชั้น ๕ กองสัญญาหรือสัญญาชั้น ๕ กองสังขารหรือสังขารชั้น ๕ และกองวิญญานหรือวิญญานชั้น ๕ กล่าวโดยย่อ คือ รูปนาม โดยในส่วนของรูปชั้น ๕ จัดเป็นรูป บางที่เรียกว่า รูปธรรม เป็นสิ่งที่เห็นได้ด้วยตาสัมผัสได้ด้วยกาย ส่วนอีก ๔ ชั้นที่เหลือ คือ เวทนาชั้น ๕ สัญญาชั้น ๕ สังขารชั้น ๕ และวิญญานชั้น ๕ จัดเป็นนาม แปลว่า น้อมไปสู่อารมณ์ เป็นอรุปรธรรมหรือชั้นที่ไม่มีรูป บางที่เรียกว่า นามธรรม เป็นสิ่งที่กำหนดรู้ได้ด้วยใจ ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตา^๕ ดังพระพุทธโฆสเถระได้อุปมาไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ชั้น ๕ เป็นเหมือนตัวหุ่น ซึ่งเป็นของว่างเปล่าไม่มีชีวิต เคลื่อนไหวไม่ได้ แต่เพราะว่า ด้วยการประกอบไม้และเส้นเชือกชัก ตัวหุ่นนั้น ก็เดินบ้าง ยืนบ้าง มีการเคลื่อนไหวปรากฏคล้ายกับมีชีวิตชีวขึ้นในขณะนั้น แม้รูปนามก็เช่นกันคือ เป็นของว่างเปล่า ไม่มีชีวิต ไม่มีความเคลื่อนไหว แต่เพราะว่า ด้วยการประกอบ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๕.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๙-๑๒๐.

^๓ ตัณหา หมายถึง เชื้อกที่ผูกสัตว์ไว้ในภพ ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๑/๖๐๕, มี ๓ ประการ ได้แก่ (๑) กามตัณหา หมายถึง ความมีจิตกำหนดนึกในกาม (๒) ภวตัณหา หมายถึง ความมีจิตกำหนดนึกในภววิภว (๓) วิภวตัณหา หมายถึง ความมีจิตกำหนดนึกในอุจเฉทวิภว พ.อ.อ.(ไทย) ๒๕/๕๘/๔๑๒.

^๔ ดูรายละเอียดใน พ.อ.อ.(ไทย) ๒๕/๕๘/๔๑๒-๔๑๓.

^๕ ส.บ.(ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖-๖๗, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒.

^๖ ธนิต อยู่โพธิ์, วิปัสสนาธรรม, แก้ไขเพิ่มเติม พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘.

ร่วมกันและกัน นามและรูปนั้นก็เดินบ้าง ยืนบ้าง มีการเคลื่อนไหวปรากฏมีชีวิตชีวาขึ้นในขณะนั้น ซึ่งท่านผู้รู้แต่โบราณได้กล่าวไว้ว่า “ว่าโดยสัจจะแล้ว นามและรูป มีอยู่ในโลกนี้ แต่ทว่า สัตว์และมนุษย์หาอยู่ในโลกนี้ไม่ นามและรูปนี้เป็นของว่างเปล่า ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เหมือนตัวหุ่น เป็นกองทุกข์ เช่นเดียวกับ (กอง) หญ้าและ (กอง) ไม้”^๗

ความเป็นจริงของชีวิตที่เป็นแต่เพียงรูปและนามประกอบกันนี้ พระพุทธเจ้าทรงหยั่งรู้ด้วยพระสัมมาสัมโพธิญาณ และด้วยพระมหากรุณาธิคุณพระพุทธองค์จึงทรงแสดงแก่บุคคลทั้งหลาย ให้รู้แจ้งตามความเป็นจริงจนสามารถคลายความยึดมั่นในตัวตน และเข้าถึงซึ่งความดับหรือความหลุดพ้นแห่งขันธ ๕ โดยไม่เลือกเพศหรือชั้นวรรณะ โดยเฉพาะสตรีผู้ได้รับการยกย่องไว้ในเอตทัคคะ ซึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้ปรากฏไว้ว่า สามารถปฏิบัติธรรมและบรรลุธรรมทุกรูป/คน ตัวอย่างเช่นนางสุชาดาอุบาสิกา มารดาของยสกุลบุตระ^๘ ได้ปรากฏว่า นางปฏิบัติธรรมในคราวบรรลุธรรมโดยการน้อมจิตพิจารณาไปตามธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องอนุปปกัปปิกถาและอริยสัจ ๔ ในการฟังธรรมครั้งแรก^๙ และพระเขมาเถรี ภิกษุณีผู้หลงใหลในรูปของตน ได้ปรากฏว่า พระเถรีมีการปฏิบัติธรรมในคราวบรรลุธรรม ๒ นัย คือ นัยคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎกและนัยคัมภีร์อรรถกถา โดยนัยคัมภีร์ พระสูตรตันตปิฎกได้ปรากฏว่า พระเขมาเถรีมีการปฏิบัติธรรมในคราวบรรลุธรรม ๒ คราว คือ ในคราวบรรลุธรรมจักขุ และในคราวบรรลุอรหัตตผล โดยในคราวบรรลุธรรมจักขุ พระเถรีปฏิบัติธรรมโดยการเจริญสมาธิด้วยการพิจารณารูปกายที่ไม่งามเต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดประการต่างๆ หรือเจริญกายคตาสติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ก่อนแล้วเจริญวิปัสสนาโดยการพิจารณารูปนามหรือขันธ ๕ โดยความเป็นอนิจจังแล้วขอบวชในพระพุทธศาสนา และเมื่อบวชได้ ๗ เดือนแล้ว พระเถรีจึงสามารถปฏิบัติธรรมแล้วได้บรรลุอรหัตตผลโดยการเจริญสมาธิด้วยการพิจารณารูปกายก่อน แล้วเจริญวิปัสสนาโดยการพิจารณาสังขารทั้งปวงหรือขันธ ๕ จากการเห็นนิมิตในประทีปที่สว่างขึ้นแล้วดับไป แล้วเกิดความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวงที่ต้องมีความเกิดดับไปเช่นเดียวกัน^{๑๐} ส่วนนัยคัมภีร์อรรถกถา ได้ปรากฏว่า พระเถรีปฏิบัติธรรมโดยการเจริญสมาธิด้วยการพิจารณาสังขารคือรูปกายต่างๆ หรือเจริญกายคตาสติตามหลักสติปัฏฐานก่อนแล้วเจริญวิปัสสนาโดยการพิจารณาสังขารหรือขันธ ๕ แล้วบรรลุอรหัตตผลก่อนบวชในพระพุทธศาสนา^{๑๑}

^๗ พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๙๕๙.

^๘ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๙/๓๕.

^๙ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๙/๓๖ – ๓๗.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๘๙ – ๓๘๓/๔๒๖ – ๔๓๘.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๓๖/๓๕๕ – ๓๕๖.

จากตัวอย่างเนื้อความเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในคราวบรรลุลหณของสตรีในฐานะอุบาสิกาและในฐานะภิกษุณีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุญาตเถรวาทข้างต้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่สตรีจนสามารถบรรลุลหณแตกต่างกันตามอุปนิสัย ส่วนการบรรลุลหณของสตรีเป็นการบรรลุลหณโดยวิธีเดียวกัน คือ โดยการพิจารณาสังขารทั้งปวงหรือชั้น ๕ และในปัจจุบันจะพบได้ว่า มีการตั้งสำนักปฏิบัติธรรมหรือสำนักวิปัสสนากรรมฐานขึ้นเป็นจำนวนมากทั้งโดยองค์กรพระพุทธศาสนา และโดยบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความเลื่อมใสในการปฏิบัติธรรมตามแนวคำสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อรองรับบุคคลผู้แสวงหาหนทางคลายทุกข์หรือพ้นจากทุกข์ ซึ่งโดยทั่วไปจะพบได้ว่า ผู้ที่เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมหรือสำนักวิปัสสนากรรมฐานทั้งหลายส่วนมากเป็นสตรี คิดเป็นร้อยละ ๘๐-๙๐ ของผู้เข้าปฏิบัติธรรมทั้งหมด และได้เข้าปฏิบัติธรรมตามแนวทางของสำนักที่ตนสนใจ และในส่วนของการสอนการปฏิบัติธรรมนั้น มักจะใช้การพิจารณาชั้น ๕ หรือรูปนาม เป็นหลัก^{๑๒} จึงทำให้เป็นที่น่าสนใจว่า ชั้น ๕ ซึ่งเป็นอารมณ์หลักในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในพระพุทธานุญาตเถรวาทมีวิธีการสอนอย่างไร และในคัมภีร์พระพุทธานุญาตเถรวาทมีสตรีท่านใดบ้าง ที่บรรลุลหณโดยการพิจารณาชั้น ๕ และด้วยการปฏิบัติอย่างไร เพื่อจะได้นำมาวิเคราะห์ร่วมกับการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของสตรีในสำนักปฏิบัติธรรมต่างๆ ในสังคมปัจจุบัน และสังเคราะห์ออกมาเป็นองค์ความรู้ในการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย

ด้วยเหตุผลตามที่ได้แสดงมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาว่า ชั้น ๕ และการพิจารณาชั้น ๕ ในพระพุทธานุญาตเถรวาทเป็นอย่างไร การปฏิบัติธรรมในคราวบรรลุลหณของสตรีในคัมภีร์พระพุทธานุญาตเถรวาทเป็นอย่างไร และการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทยเป็นอย่างไร เพื่อรักษาไว้ซึ่งคำสอนของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุญาตเถรวาท และเพื่อเป็นการเสริมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ หรือการเจริญวิปัสสนาต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาชั้น ๕ ในพระพุทธานุญาตเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาการปฏิบัติธรรมของสตรีในคัมภีร์พระพุทธานุญาตเถรวาท
๓. เพื่อศึกษาการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย

^{๑๒} ข้อมูลจาก คำสัมภาษณ์ พระภาวนาเมธคุณ (สุรศักดิ์ เหมรังสี) วิ., เจ้าอาวาสวัดมเหยงคณ์ ผู้อำนวยการสำนักปฏิบัติธรรมฐานวัดมเหยงคณ์, ๑๙ ตุลาคม ๒๕๖๐, คำสัมภาษณ์ พระภาวนาพิศาลเมธี (ประเสริฐ มนต์เสวี) วิ., วิปัสสนาจารย์ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี”, ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๐, คำสัมภาษณ์ แม่ชีกนกวรรณ โสมสัย, วิปัสสนาจารย์สำนักปฏิบัติวิปัสสนามูลนิธิแนบมหานิรานนท์, ๖ ตุลาคม ๒๕๖๐.

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยวิธีการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ตามลำดับดังนี้

๑) ศึกษาชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท และศึกษาการปฏิบัติธรรมของสตรี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยการศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) และชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ สรุป เรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๒) ศึกษาการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกสตรีผู้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักวิปัสสนาที่มีการสอนตามหลักสติปัฏฐาน ๔ จำนวน ๓ แห่ง ๆ ละ ๕ คน รวมจำนวน ๑๕ คน และสัมภาษณ์เชิงลึกวิปัสสนาจารย์ที่ได้สัมภาษณ์ผู้เข้าปฏิบัติธรรมทั้ง ๓ แห่ง ๆ ละ ๑ รูป/คน รวมจำนวน ๓ รูป/คน แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์และสังเคราะห์ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท และการปฏิบัติธรรมของสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท แล้วสรุป เรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๓) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาไปตรวจสอบความถูกต้องโดยอาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์

๔) นำข้อมูลที่ตรวจสอบความถูกต้องแล้วมาปรับปรุง แก้ไข เพื่อนำเสนอเป็นวิทยานิพนธ์

ผลการวิจัย

๑. ชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า การพิจารณาชั้น ๕ เป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์หรือพ้นจากชั้น ๕ ด้วยการมีจิตรู้สภาวะธรรมที่เป็นลักษณะขององค์ประกอบของชั้น แต่ละอย่างที่ยึดอาศัยกันเกิดขึ้นในกระบวนการธรรมชาติของชีวิตด้วยปัญญาญาณที่รู้ชัดสภาวะลักษณะที่เป็นอาการปรากฏในระหว่างปฏิบัติอย่างสืบเนื่อง จนสามารถรู้ชัดในสภาวะธรรมที่เป็นลักษณะของชั้น ๕ โดยมีรูปชั้นหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ารูปธาตุชั้นเป็นส่วนกายหรือรูปธรรม และมีเวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ที่ยึดอาศัยกันเกิดขึ้นตลอดเวลาตามกระบวนการธรรมชาติที่ซับซ้อนเมื่อมีผัสสะหรือเมื่อมีการกระทบอารมณ์เป็นส่วนใจหรือนามธรรม ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นเป็นแนวทางการปฏิบัติโดยแบ่งออกเป็นพิจารณารูปชั้นและนามชั้น ๔ ได้ดังนี้

ในส่วนการพิจารณารูปธาตุชั้น ได้แก่ รูปธาตุดิน รูปธาตุน้ำ รูปธาตุไฟ รูปธาตุลม ซึ่งเป็นส่วนที่หยาบและสามารถพิจารณาเห็นได้ง่ายที่สุด และอุปาทายรูปนั้น ในการพิจารณารูปธาตุดิน จะเป็นสภาวะจิตที่ไปรู้สภาวะลักษณะที่เป็นความแข็ง แข็ง ความเย็นของหยาบ หรือสภาพที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ หรือความแข็งหรืออ่อนเมื่อสัมผัส การพิจารณารูปธาตุน้ำ จะเป็นสภาวะจิตที่ไปรู้สภาวะธรรมที่มีลักษณะเป็นความ

เอิบอาบ ซาบซึ้งแทรกไป หรือสภาวะความเหนียวที่สามารถรู้ได้ด้วยใจ การพิจารณารูปธาตุไฟ จะเป็นสภาวะจิตที่ไปสู่สภาวะธรรมที่มีลักษณะมีสภาพเป็นไอหรือสภาพแผ่ความร้อน ความเย็น การพิจารณารูปธาตุลม จะเป็นสภาวะจิตที่ไปสู่สภาวะธรรมที่มีลักษณะเคร่งตึง หรือเป็นความเคลื่อนไหวพัดไปพัดมา และในการพิจารณาอุปาทายรูป จะเป็นสภาวะจิตที่ไปสู่สภาวะลักษณะธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด ๒๔ ประการ ได้แก่ ประสาทรูปหรือเครื่องรับอารมณ์ ๕ วิสยรูปหรือรูปที่เป็นอารมณ์ของจิต ๔ ภาวรูปหรือรูปที่แสดงความเป็นหญิงความเป็นชาย ๒ หทัยรูปหรือหทัยวัตถุ ๑ ชีวิตรูป (ชีวิตินทรีย์) หรือภาวะที่รักษารูปให้เป็นอยู่ ๑ อาหารรูปหรืออาหาร ที่กินแล้วเกิดเป็นโอชา ๑ ปริจเฉทรูปหรืออากาศรูป ๑ วิญญูติรูปหรือการแสดงให้เห็นรู้ความหมาย ๒ วิการรูปหรือความแปรผันแห่งรูป ๓ และลักษณรูปหรือความเกิด ความสืบต่อ และความดับแห่งรูป ๔

ส่วนการพิจารณานามชั้น ๔ ก็มีแนวทางในการพิจารณาโดยทำนองเดียวกันกับรูปชั้น คือ เป็นการปฏิบัติโดยการพิจารณาเห็นด้วยปัญญาญาณหรือสภาวะจิตที่ไปสู่สภาวะธรรมต่างๆ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของชั้นนั้นๆ ที่ปรากฏในปัจจุบันขณะตามกระบวนการธรรมชาติเมื่อมีการกระทบอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ โดยในส่วนของพิจารณาเวทนาชั้นก็จะเห็นสภาวะจิตที่ไปสู่สภาวะธรรมที่มีลักษณะเป็นความรู้สึกต่อสิ่งที่รับรู้ ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ สบาย ถูกใจ ชื่นใจ หรือทุกข์ บีบคั้น เจ็บปวด หรือเฉยๆ เป็นต้น การพิจารณาสัญญาชั้นก็จะเห็นสภาวะจิตที่ไปสู่สภาวะธรรมที่มีลักษณะเป็นการจำอาการของอารมณ์ เช่น ลักษณะทรวดทรง สี สันฐาน เป็นต้น การพิจารณาสังขารชั้นก็จะเห็นจิตที่ไปสู่สภาวะธรรมที่มีลักษณะหมายรวมเครื่องแต่งคุณภาพของจิต ได้แก่ ศรัทธา สติ เมตตา กรุณา ปัญญา โลภะ โทสะ เจตนา สมาธิ เป็นต้น โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ ชักจูง คัดเลือก รวบรวมเอาเครื่องปรุงแต่งคุณภาพเหล่านั้นมาผสมปรุงแต่งความคิด การพูด การกระทำให้เกิดการกระทำทางกาย วาจา ใจ และการพิจารณาวิญญานชั้นก็จะเห็นสภาวะจิตที่ไปสู่จิตที่รู้สภาวะธรรมลักษณะต่างๆ ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ

เมื่อได้พิจารณาเห็นชั้น ๕ ได้อย่างรู้ชัดแล้ว และได้พิจารณาอย่างสืบเนื่องต่อไปอีก ก็จะรู้ชัดความเกิดขึ้น รู้ชัดความดับไปของชั้น ๕ ซึ่งเป็นความรู้ชัดในกระบวนการแห่งชีวิตที่เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ อันเป็นสามัญลักษณะซึ่งเป็นธรรมชาติที่มีเสมอเหมือนกันอย่างแน่นอนในทุกสรรพสิ่ง คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และเมื่อรู้ชัดในไตรลักษณ์แล้วก็จะเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนดหลุดพ้นจากชั้น ๕ และเข้าถึงพระนิพพานในที่สุด ซึ่งเป็นไปได้ยากหรือเป็นไปได้เลยที่บุคคลทั่วไปผู้มีปัญญ่า่อนจะพิจารณาเห็นได้ในระยะเริ่มต้นของการปฏิบัติ^{๑๓} และโดยปกติ พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงแสดงธรรมเรื่องชั้น ๕ โดยลำพัง เพราะชั้น ๕ เป็นสภาวะที่ยกขึ้นเป็นตัวตั้งสำหรับพิจารณา แต่ในการ

^{๑๓} พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุ มัชฌิมาภิกษุ, ปฐมวิปัสสนาวงศ์ ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔), หน้า ๒๓๑ – ๒๓๒.

พิจารณานั้น ย่อมเป็นไปตามแนวแห่งหลักธรรมอื่นที่ไว้สำหรับนำมาจับหรือกำหนดว่า ชั้น ๕ มีสถานะเป็นอย่างไร มีความเป็นไปอย่างไร^{๑๔}

๒. การปฏิบัติธรรมของสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาการปฏิบัติธรรมของสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า การปฏิบัติธรรมหมายถึง การนำเอาธรรมมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิต สำหรับอุบาสก อุบาสิกาจะอยู่ในกรอบหลักบุญสิกขา ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา สำหรับภิกษุ ภิกษุณีจะอยู่ในกรอบหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อแยกการปฏิบัติธรรมออกตามความหมายและแบ่งการปฏิบัติธรรมออกเป็นแบบมีรูปแบบและไม่มีรูปแบบสามารถสรุปได้ดังนี้

ในส่วนการปฏิบัติธรรมในฐานะอุบาสกหรืออุบาสิกา การปฏิบัติธรรมแบบมีรูปแบบ ได้แก่ การเจริญภาวนา ซึ่งแบ่งออกเป็นการเจริญสมาธิและการเจริญปัญญา การปฏิบัติธรรมแบบไม่มีรูปแบบ ได้แก่ การให้ทาน การรักษาศีล ซึ่งเป็นการประพฤติปฏิบัติตนที่ถูกต้องเพื่อความดีงาม ในวิถีชีวิต เช่น การให้สิ่งของแก่ผู้ยากไร้ การข่มใจ เป็นต้น ในส่วนการปฏิบัติธรรมในฐานะภิกษุหรือภิกษุณี การปฏิบัติธรรมแบบมีรูปแบบ ได้แก่ การเจริญสมาธิและการเจริญปัญญาเพื่อการบรรลุธรรม ผล และนิพพาน การปฏิบัติธรรมแบบไม่มีรูปแบบ ได้แก่ การรักษาศีลตามฐานะของตน

จากการศึกษาการปฏิบัติธรรมของสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยความหมายของการปฏิบัติธรรมของอุบาสิกตามกรอบหลักบุญสิกขา และของภิกษุณีตามกรอบหลักไตรสิกขา มุ่งหมายศึกษาเฉพาะการปฏิบัติธรรมของสตรีในฐานะอุบาสิกาและภิกษุณีผู้ได้รับการยกย่องไว้ในเอตทัคคะ ด้วยปรากฏชัดว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาสามารถปฏิบัติธรรมแล้วบรรลุธรรมทุกรูป/คน มีดังนี้

๑) การปฏิบัติธรรมของสตรีในฐานะอุบาสิกาผู้ได้รับการยกย่องไว้ในเอตทัคคะ

อุบาสิกาผู้ได้รับการยกย่องไว้ในเอตทัคคะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีจำนวน ๑๐ คน^{๑๕} แบ่งออกเป็นการปฏิบัติธรรมของอุบาสิกาผู้ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าโดยตรง และการปฏิบัติธรรมของอุบาสิกาผู้ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าจากผู้อื่น

๑. การปฏิบัติธรรมของอุบาสิกาผู้ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าโดยตรง

จากการศึกษาการปฏิบัติธรรมของอุบาสิกาผู้ได้รับการยกย่องไว้ในเอตทัคคะผู้ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าโดยตรง พบว่า มี ๗ คน คือ (๑) นางสุชาดาธิดาของเสนานิคุฏฐมพิอุบาสิกา (๒) นางวิสาขา-มิกคารมาตาอุบาสิกา (๓) นางขุชุตตราอุบาสิกา (๔) นางอุตตรานันทมาตาอุบาสิกา (๕) พระนางสุปวาสาโกถยิดาอุบาสิกา (๖) นางสุปิยาอุบาสิกา (๗) นางนกุลมาตาคหปตานีอุบาสิกา ได้ปฏิบัติธรรม

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๒๙.

^{๑๕} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๔ - ๒๖๗/๓๒ - ๓๓.

แบบมีรูปแบบเป็นทางการในคราวบรรลุลุทธิโดยการเจริญสมาธิด้วยการน้อมจิตพิจารณาไปตามกระแสธรรมในขณะที่ฟังธรรมจากพระพุทเจ้า แล้วเจริญปัญญาจนสามารถบรรลุโสดาปัตติผลสำเร็จเป็นพระโสดาบันบุคคลในคราวเข้าเฝ้าหรือได้ฟังธรรมครั้งแรกเท่านั้น โดยมี ๑ คน คือ นางสาวดาธิดาของเสนานิกุลมณีอุบาสิกา ปรากฏให้เห็นรายละเอียดในการปฏิบัติธรรมไว้ค่อนข้างชัดเจนว่า ในขณะที่นางกำลังฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทเจ้าเรื่องอนุปปกัปปิกถาอยู่ นางได้น้อมจิตพิจารณาไปตามกระแสธรรมที่ได้ฟัง เมื่อจิตของนางผ่องใสเป็นสมาธิ สงบระงับจากนิวรณ์ธรรมแล้ว ก็ได้เจริญปัญญาต่อไปในขณะที่ฟังธรรมจากพระพุทเจ้าเรื่องอริยสัจ ๔ จนได้รู้ชัดธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลายว่า มีแต่ความเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดา เกิดความไม่ยึดมั่นในตัวตน ข้ามพ้นความสงสัย^{๑๖} บรรลุโสดาปัตติผลสำเร็จเป็นพระโสดาบันบุคคล เพราะสามารถละสักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) สัสสปัตตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต) ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระโสดาบันบุคคลลงได้^{๑๗} ส่วนอุบาสิกาที่ได้ฟังธรรมจากพระพุทเจ้าโดยตรงที่เหลืออีก ๖ คน แม้จะไม่ปรากฏวิธีและรายละเอียดการปฏิบัติ แต่ก็อนุมานได้ว่า อุบาสิกาทั้ง ๖ คน ได้ปฏิบัติธรรม จนสามารถบรรลุโสดาปัตติผลตามแนวทางเดียวกับนางสุชาดาธิดาของเสนานิกุลมณีอุบาสิกา เพราะเป็นการปฏิบัติธรรมแล้วบรรลุโสดาปัตติผลที่เกิดจากการฟังธรรมเหมือนกัน โดยมีนางอุตตรานันทมาตาอุบาสิกาปฏิบัติธรรมแบบมีรูปแบบเป็นปกติในวิถีชีวิตด้วยการถืออุโบสถและเจริญสมาธิหรือเจริญฌานโดยมีเมตตาเป็นอารมณ์หรือเจริญเมตตาอัปปมัญญาตามหลักพรหมวิหาร ๔ ในกรรมฐาน ๔๐ ประการ และสามารถเจริญได้อย่างชำนาญจนสามารถแสดงฤทธิ์ได้อย่างรวดเร็ว

ส่วนการปฏิบัติธรรมเพื่อความดีงามแบบไม่มีรูปแบบในวิถีชีวิตของอุบาสิกาผู้ได้ฟังธรรมจากพระพุทเจ้าโดยตรง ๗ คน ปรากฏว่า อุบาสิกาทั้ง ๗ คน ได้ปฏิบัติธรรมแบบไม่มีรูปแบบด้วยการฟังธรรมการถวายทานทุกคน

๒. การปฏิบัติธรรมของอุบาสิกาผู้ได้ฟังธรรมของพระพุทเจ้าจากผู้อื่น

จากการศึกษาการปฏิบัติธรรมของอุบาสิกาผู้ได้รับการยกย่องไว้ในอัตตหัตถ์ของผู้ได้ฟังธรรมของพระพุทเจ้าจากผู้อื่น พบว่า มี ๓ คน คือ (๑) พระนางสามาวดีอุบาสิกา (๒) นางกาดิยานีอุบาสิกา (๓) นางกาฬิชาเมืองกุรขระอุบาสิกา ได้ปฏิบัติธรรมแบบมีรูปแบบในคราวบรรลุลุทธิ โดยการเจริญสมาธิด้วยการน้อมจิตพิจารณาไปตามกระแสธรรมในขณะที่ฟังธรรมของพระพุทเจ้าจากผู้อื่นแล้วเจริญปัญญาจนสามารถรู้ชัดธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลายว่ามีแต่ความเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดา ข้ามพ้นความสงสัยบรรลุโสดาปัตติผลสำเร็จเป็นพระโสดาบันบุคคล ซึ่งอนุมานได้ว่าอุบาสิกาทั้ง ๓ คน ได้ปฏิบัติ

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๙/๓๖ - ๓๗.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๐๖ - ๑๐๑๑/๒๖๐ - ๒๖๑.

ธรรมจนสามารถบรรลุธรรมตามแนวทางเดียวกับนางสุชาดาธิดาของเสนานีกุณมพีอุบาสิกา โดยปรากฏชัดเจนว่าพระนางสามารถอุบาสิกา ได้ฟังธรรมจากนางชุชชุตตราอุบาสิกา นางกาตยานีอุบาสิกาได้ฟังธรรมจากพระโกฏิกัณณโสณเถระ และนางกาฬิชาวเมืองกัณฐะอุบาสิกาได้ฟังธรรมจากการสนทนากันระหว่างสาตาคิรัยกับเหมวตยักร โดยในส่วนของกรณีจริยสมาธิ ปรากฏว่า นางกาฬิชาวเมืองกัณฐะอุบาสิกา ได้ฟังธรรมเรื่องคุณของพระพุทธเจ้าโดยประการต่างๆ แล้วเจริญสมาธิด้วยการเจริญพุทธานุสสติ และพระนางสามารถอุบาสิกาได้เจริญสมาธิเป็นปกติในวิถีชีวิตด้วยการเจริญเมตตาอภิปมัญญาตามหลักพรหมวิหาร ๔ ในกรรมฐาน ๔๐ ประการ และสามารถเจริญได้อย่างชำนาญจนสามารถแสดงฤทธิ์ได้อย่างรวดเร็ว และได้ปฏิบัติธรรมจน บรรลุธรรมขั้นสูงขึ้น ด้วยการกำหนดทุกขเวทนาหรือเจริญเวทนานุปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ก่อนสิ้นพระชนม์จากการถูกเผา

ส่วนการปฏิบัติธรรมแบบไม่มีรูปแบบในวิถีชีวิตนั้น ปรากฏว่า อุบาสิกาผู้ได้รับการยกย่องไว้ในเอตทัคคะผู้ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าจากผู้อื่นทั้ง ๓ คน มีการปฏิบัติธรรมแบบไม่มีรูปแบบด้วยการฟังธรรม การถวายทานทุกคน

๒. การปฏิบัติธรรมของสตรีในฐานะภิกษุณีที่ได้รับการยกย่องไว้ในเอตทัคคะ

การศึกษาการปฏิบัติธรรมของสตรีในฐานะภิกษุณีที่ได้รับการยกย่องไว้ในเอตทัคคะ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีจำนวน ๑๓ รูป^{๑๔} ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาเฉพาะการปฏิบัติธรรมแบบมีรูปแบบอันเป็นหน้าที่ของนักบวชในพระพุทธศาสนาซึ่งมีเป้าหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน และจากการศึกษา พบว่า สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประการ คือ ภิกษุณีที่มีหลักฐานปรากฏว่าได้บรรลุธรรมในคราวเดียว และภิกษุณีที่มีหลักฐานปรากฏว่าได้บรรลุธรรม ๒ คราว ดังนี้

๑) ภิกษุณีที่มีหลักฐานปรากฏว่าได้บรรลุธรรมในคราวเดียว

ภิกษุณีที่มีหลักฐานปรากฏว่าได้บรรลุธรรมในคราวเดียว คือ ในคราวบรรลุหัตตผลหรือในคราวบรรลุธรรมไปตามลำดับขั้นตั้งแต่โสดาปัตติผลจนถึงอรหัตตผล มี ๗ รูป คือ (๑) พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี (๒) พระอุบลวรรณาเถรี (๓) พระธรรมทินนาเถรี (๔) พระนันทาเถรี (๕) พระโสณาเถรี (๖) พระภัททาปิลาณีเถรี และ (๗) พระภัททากัจจนาเถรีหรือพระยโสธราเถรี และในจำนวน ๗ รูปนี้มี ๑ รูป คือ พระธรรมทินนาเถรีปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญวิปัสสนาโดยไม่ปรากฏวิธีและรายละเอียดการปฏิบัติ ส่วนอีก ๖ รูปที่เหลือปฏิบัติธรรมโดยการเจริญสมาธิก่อน แล้วจึงเจริญวิปัสสนา โดยในส่วนของกรณีจริยสมาธิของแต่ละรูปมีการเจริญสมาธิที่แตกต่างกันไป ตามอุปนิสัย ตัวอย่างเช่น พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีเจริญสมาธิด้วยการฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า พระนันทาเถรีเจริญสมาธิด้วยการเจริญกายคตาสติ

^{๑๔} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๕ - ๒๔๗/๓๐ - ๓๑.

เป็นต้น และในส่วนของเจริญวิปัสสนาของ แต่ละรูป มี ๒ รูป คือ พระนันทาเถรี และพระโสณาเถรี ปรากฏชัดเจนว่า ได้เจริญวิปัสสนา จนสามารถบรรลุอรหัตตผลโดยการพิจารณาชั้น ๕ ส่วนอีก ๔ รูป คือ พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี พระอุบลวรรณาเถรี พระภัททกาปิลาณีเถรี และพระภัททากัจจนาเถรีหรือ พระยโสธราเถรี ได้เจริญวิปัสสนาจนสามารถบรรลุอรหัตตผลโดยไม่ปรากฏวิธีและรายละเอียดการปฏิบัติ

๒) ภิกษุณีที่มีหลักฐานปรากฏว่าได้บรรลุธรรม ๒ คราว

สำหรับภิกษุณีที่มีหลักฐานปรากฏว่าได้บรรลุธรรม ๒ คราว คือ ในคราวบรรลุธรรมจักขุ คือ บรรลุโสดาปัตติผล หรือบรรลุโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และ ในคราวบรรลุอรหัตตผล มี ๖ รูป คือ (๑) พระเขมาเถรี (๒) พระปฐาจาราเถรี (๓) พระสกุลาเถรี (๔) พระภัททาภุณทลเกสาเถรี (๕) พระกีสาคโคตมีเถรี (๖) พระสิงคาลมาตาเถรี และแต่ละรูป ได้ปฏิบัติธรรมในคราวบรรลุธรรมจักขุ และในคราวบรรลุอรหัตตผล โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑. การปฏิบัติธรรมในคราวบรรลุธรรมจักขุ

ภิกษุณีที่มีหลักฐานปรากฏว่าได้บรรลุธรรม ๒ คราวจำนวน ๖ รูป มีการปฏิบัติธรรมในคราวบรรลุธรรมจักขุโดยการเจริญสมาธิแตกต่างกันไปตามอุปนิสัย ตัวอย่างเช่น พระเขมาเถรีเจริญสมาธิด้วยการเจริญกายคตาสติ พระปฐาจาราเถรีเจริญสมาธิด้วยการฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เป็นต้น จากนั้นจึงเจริญวิปัสสนาจนสามารถบรรลุธรรมจักขุ โดยในส่วนของเจริญวิปัสสนา มี ๓ รูป คือ พระเขมาเถรี พระภัททาภุณทลเกสาเถรี และพระกีสาคโคตมีเถรี ปรากฏชัดเจนว่า ได้เจริญวิปัสสนาโดยการพิจารณาชั้น ๕ ส่วนอีก ๓ รูปที่เหลือ ได้แก่ พระปฐาจาราเถรี พระสกุลาเถรี พระสิงคาลมาตาเถรี เจริญวิปัสสนาโดยไม่ปรากฏวิธีและรายละเอียดการปฏิบัติ

๒. การปฏิบัติธรรมในคราวบรรลุอรหัตตผล

ภิกษุณีที่มีหลักฐานปรากฏว่าได้บรรลุธรรม ๒ คราวจำนวน ๖ รูป มีการปฏิบัติธรรมในคราวบรรลุอรหัตตผล โดยการเจริญสมาธิแตกต่างกันไปตามอุปนิสัย ตัวอย่างเช่น พระปฐาจาราเถรีเจริญสมาธิด้วยมรณานุสสติ พระสิงคาลมาตาเถรีเจริญสมาธิด้วยการระลึกถึง คุณของพระพุทธเจ้า เป็นต้น จากนั้นจึงเจริญวิปัสสนาจนสามารถบรรลุอรหัตตผล โดยในส่วนของเจริญวิปัสสนา มี ๔ รูป คือ พระปฐาจาราเถรี พระสกุลาเถรี พระภัททาภุณทลเกสาเถรี และพระกีสาคโคตมีเถรี ปรากฏชัดเจนว่า ได้เจริญวิปัสสนาโดยการพิจารณาชั้น ๕ ส่วนอีก ๒ รูป ที่เหลือ คือ พระเขมาเถรี และพระสิงคาลมาตาเถรี ได้เจริญวิปัสสนาโดยไม่ปรากฏวิธีและรายละเอียดการปฏิบัติ

จากการศึกษาการปฏิบัติธรรมของสตรีในฐานะอุบาสิกาและในฐานะภิกษุณีผู้ได้รับการยกย่องไว้ในเอตทัคคะ สรุปได้ว่า อุบาสิกาปฏิบัติธรรมแบบไม่มีรูปแบบในวิถีชีวิตด้วยการ ฟังธรรม การให้ทาน ทุกคน และได้ปฏิบัติธรรมแบบมีรูปแบบในคราวบรรลุธรรมโดยการเจริญภาวนาด้วยการเจริญสมาธิ

จากการฟังธรรมแล้วได้น้อมจิตพิจารณาไปตามธรรม จากนั้นจึงเจริญปัญญาโดยการพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของสรรพสิ่งหรือสังขารทั้งหลาย ส่วนการปฏิบัติธรรมในคราวบรรลุดุธรรมของภิกษุณีส่วนใหญ่ปรากฏชัดว่าได้ปฏิบัติธรรมแบบมีรูปแบบโดยการเจริญสมาธิที่แตกต่างกันตามอุปนิสัยแล้วเจริญปัญญา โดยมีหลายรูปได้เจริญสมาธิตามหลักสติปัฏฐาน ๔ แล้วเจริญปัญญา ตัวอย่างเช่น พระเขมาเถรี ปฏิบัติธรรมในคราวบรรลุดุธรรมจักขุโดยการเจริญสมาธิด้วยการเจริญกายคตาสติตามหลักกายานุปัสสนาสติปัฏฐานหมวดมนสิการสิ่งปฏิรูปแล้วเจริญปัญญาหรือวิปัสสนาโดยการพิจารณารูปนามหรือขันธ ๕ เป็นต้น และในส่วนการเจริญวิปัสสนาของภิกษุณีที่มีหลักฐานปรากฏวิธีการปฏิบัติ เป็นการปฏิบัติโดยการพิจารณาขันธ ๕ เท่านั้น โดยไม่ปรากฏรายละเอียดการปฏิบัติ

๓. การปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาขันธ ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย

การศึกษาการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาขันธ ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย ผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ ประการ คือ การปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาขันธ ๕ ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ โดยทั่วไป และการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาขันธ ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย

๑. การปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาขันธ ๕ ตามหลักสติปัฏฐาน ๔

จากการศึกษาการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาขันธ ๕ ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ พบว่า เป็นการปฏิบัติธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อความหลุดพ้นจากขันธ ๕ และเข้าถึงพระนิพพาน ที่อาศัยหลักการปฏิบัติตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ด้วยหลักสติปัฏฐาน ๔ โดยเริ่มจากการพิจารณาเห็นกายหรือรูปขันธ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อเป็นหลักปฏิบัติโดยวิธีการต่างๆ ๖ ประการ คือ การพิจารณาเห็นลมหายใจเข้าออกโดยรู้ชัด การพิจารณาเห็นอาการของกายที่ดำรงอยู่ในอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ การพิจารณาเห็นความรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหวของกายในอริยาบถย่อย การพิจารณาเห็นกายตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบนตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่างมีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่างๆ การพิจารณาเห็นกายโดยความเป็นธาตุทั้ง ๔ และการพิจารณาเห็นกายโดยเปรียบเทียบกับศพที่มีสภาพ ๙ อย่าง เพราะเป็นส่วนที่หยาบและพิจารณาเห็นได้ง่าย และเมื่อได้ปฏิบัติตามแนวทางที่ทรงแสดงไว้ อย่างใดอย่างหนึ่งอย่างถูกต้องตามแนวทาง คือ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ ก็จะสามารถพิจารณาเห็นสภาวะธรรมต่างๆ ด้วยปัญญาที่รู้ชัด คือ รู้ชัดใน สภาวะลักษณะของขันธ ๕ รู้ชัดความเกิด รู้ชัดความดับของสภาวะธรรมต่างๆ ที่ปรากฏในปัจจุบันขณะ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้โดยการพิจารณาเวทนาหรือเวทนาขันธ ซึ่งเป็นสภาวะความรู้สึกเสวยรสของอารมณ์ ๙ ประการ ได้แก่ ความรู้สึกทุกข์ ความรู้สึกสุข ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ เป็นต้น การพิจารณาจิตหรือวิญญาณขันธ ซึ่งเป็นสภาวะความปรุงแต่งของจิตในลักษณะต่างๆ ๑๖ ประการ ได้แก่ จิตมีราคะ เช่น ความโลภ อยากได้ในสิ่งต่างๆ เป็นต้น ก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ จิตมีโทสะ เช่น ความหงุดหงิด เป็นต้น ก็รู้ชัดว่าจิตมีโทสะ จิตฟุ้งซ่านก็รู้ชัดว่าจิตฟุ้งซ่าน เป็นต้น และการ

พิจารณาธรรม ซึ่งเป็นสภาวะที่ผสมผสานกันระหว่างการพิจารณารูปชั้นและนามชั้นทั้ง ๔ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้โดยธรรม ๕ ประการ คือ นิเวธ ๕ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ โพชนงค์ ๗ และอริยสัจ ๔

๒. การปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย

สำหรับการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย ซึ่งมุ่งหมายถึงการปฏิบัติธรรมของสตรีในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการสอนการปฏิบัติธรรมตามหลักสติปัฏฐาน ๔ พบว่า สำนักปฏิบัติธรรมในสังคมไทยที่สอนการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ได้จัดให้มีการฝึกอบรมการปฏิบัติธรรมทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ ด้วยการให้การอบรมด้านความรู้อันเป็นพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรม และให้การอบรมด้านการปฏิบัติด้วยการฝึกอบรมตามหลักสติปัฏฐาน ๔ โดยมีรูปชั้นหรือกายในส่วนกายานุปัสสนาที่เป็นแนวปฏิบัติของสำนัก ได้แก่ การกำหนดลมหายใจ การกำหนดอาการพองยุบที่เกิดจากธาตุลมในท้อง การกำหนดอริยาบถ ๔ ได้แก่ อาการยืน เดิน นั่ง นอน เป็นหลักปฏิบัติเบื้องต้น โดยเปิดให้การอบรมทั้งบุคคลทั่วไปและคณะบุคคลที่มีความประสงค์เข้าปฏิบัติธรรมทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ซึ่งโดยปกติจะมีผู้เข้ารับการฝึกอบรมเป็นสตรีคิดเป็นร้อยละ ๘๐ - ๙๐ ของผู้เข้ารับการฝึกอบรมทั้งหมด และในการสอนของวิปัสสนาจารย์ พบว่า วิปัสสนาจารย์ในสำนักปฏิบัติธรรมสอนการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ โดยเริ่มจากการให้สตรีผู้เข้าปฏิบัติธรรมได้เรียนรู้ธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรม ด้วยการให้ฟัง การบรรยายธรรมที่เป็นพื้นฐานเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม จากนั้นจึงสอนภาคปฏิบัติด้วยการใช้รูปชั้นหรือกายในส่วนกายานุปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ ลมหายใจ อาการพองยุบที่เกิดจากลมในท้อง อริยาบถ ๔ ได้แก่ อาการยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น เป็นอารมณ์ในการพิจารณาเบื้องต้น และสอนให้พิจารณานามชั้น ๔ โดยใช้อาการที่ปรากฏสืบต่อจากการพิจารณารูปชั้นเป็นอารมณ์ในการพิจารณา พร้อมกับให้คำแนะนำการปฏิบัติเป็นลำดับไปในระหว่างการปฏิบัติโดยใช้วิธีการสอบถามเป็นเครื่องช่วยในการรับทราบสภาวะธรรมหรือความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม และเป็นเครื่องช่วยในการให้คำแนะนำเพื่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมยิ่งๆ ขึ้นไป ซึ่งอาจจะเป็นรายกลุ่มหรือรายบุคคลก็ได้แล้วแต่กรณี

ส่วนการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย พบว่า สตรีผู้เข้าปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับชั้น ๕ ว่าเป็นรูปกับนาม หรือเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นตัวทุกข์และเป็นอารมณ์ที่ต้องกำหนดรู้ในระหว่างการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดปัญญารู้ชัดตามความเป็นจริงและคลายความยึดมั่นในชั้น ๕ และได้ปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ตามแนวการสอนของวิปัสสนาจารย์ซึ่งสอดคล้องกับหลักการปฏิบัติที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท ด้วยการใช้รูปชั้นหรือกาย ได้แก่ ลมหายใจ อาการท้องพองท้องยุบ ที่เกิดจากลมในท้อง อริยาบถ ๔ คือ อาการยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ส่วนกายานุปัสสนาเป็นอารมณ์ในการพิจารณาหรือ

กำหนดรู้ในเบื้องต้น จากนั้นจึงพิจารณานามชั้น ๔ ด้วยการใช้อาการที่ปรากฏสืบต่อการพิจารณา รูปชั้น ๕ ได้แก่ ความปวด ความคิด ความง่วง จิตที่รู้ความปวดหรือความคิดเป็นอารมณ์ในการพิจารณา โดยยังไม่สามารถเห็นชัดในสภาวะลักษณะของชั้น ๕ ได้ และสตรีส่วนมากไม่สามารถอธิบายแยกแยะ ได้ว่า ในการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ที่กำลังปฏิบัติอยู่เป็นการพิจารณารูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้นอย่างไร แต่อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติธรรมของสตรีผู้เข้า ปฏิบัติธรรมทุกคนเป็นการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ทั้งสิ้น

บทสรุป

การพิจารณาชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ หรือชั้น ๕ ด้วยสภาวะจิตที่ไปรู้ชัดสภาวะลักษณะของชั้นแต่ละประการที่อิงอาศัยกัน อย่างซับซ้อน ในกระบวนการธรรมชาติของชีวิต ซึ่งเป็นไปได้ยากหรือเป็นไปได้เลยที่ผู้ปฏิบัติจะพิจารณาเห็นได้ใน ระยะเริ่มต้นของการปฏิบัติ ในการปฏิบัติจึงต้องอาศัยหลักธรรมอื่นเพื่อนำมาจับหรือกำหนดว่า ชั้น ๕ มีสภาวะเป็นอย่างไร มีความเป็นไปอย่างไร และหลักปฏิบัติธรรมที่สำคัญก็คือ สติปัฏฐาน ๔ โดยเริ่มจาก การพิจารณากายหรือรูปชั้นตามหลักกายานุปัสสนา ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างถูกต้องตามแนวทาง จากนั้นจึงพิจารณานามชั้น ๔ ตามสภาวะธรรมที่ปรากฏ ซึ่งพระพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้โดยการพิจารณาเวทนาหรือเวทนาชั้นตามหลักเวทนานุปัสสนา การพิจารณาจิตหรือ วิญญาณชั้นตามหลักจิตตานุปัสสนา และการพิจารณาธรรมซึ่งเป็นสภาวะผสมผสานกันระหว่างการ พิจารณารูปชั้นและนามชั้นทั้ง ๔ ตามหลักธัมมานุปัสสนา จนสามารถ รู้ชัดความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และจากกรณีศึกษาการปฏิบัติธรรมของสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ การปฏิบัติธรรมของอุบาสิกาและภิกษุณีได้รับการยกย่องไว้ในเอตทัคคะ พบว่า อุบาสิกาปฏิบัติธรรม ด้วยการเจริญสมาธิในขณะที่ฟังธรรมแล้วเจริญปัญญาด้วยการพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของ สังขาร และภิกษุณีส่วนใหญ่ปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญสมาธิที่แตกต่างกัน ตามอุปนิสัยแล้วเจริญปัญญา โดยมีหลายรูปปรากฏว่าได้เจริญสมาธิตามหลักสติปัฏฐาน ๔ แล้วเจริญปัญญา และในภิกษุณีที่มีหลักฐาน ปรากฏถึงวิธีการเจริญปัญญาจะเป็นการพิจารณาชั้น ๕ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และในการ ปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย ก็เป็นการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณา ชั้น ๕ ด้วยหลักสติปัฏฐาน ๔ ตามแนวการสอนของวิปัสสนาจารย์ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการปฏิบัติ ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยใช้การพิจารณารูปชั้น ด้วยการพิจารณาลมหายใจ การพิจารณา อาการพองยุบที่เกิดจากลมในท้อง และการพิจารณาอิริยาบถ ๔ จากนั้นจึงพิจารณานามชั้นตามอาการ ที่ปรากฏ และได้ตามรู้จนกว่าจะเห็นความดับ หรือเห็นความเกิดดับของอาการที่เกิดขึ้น หรือจนกว่า

จะอดทนต่ออาการที่เกิดขึ้นไม่ไหวแล้วจึงเปลี่ยนอิริยาบถ จากนั้นก็กลับพิจารณาอาการที่ปรากฏอีกครั้ง ซึ่งโดยลักษณะการปฏิบัติดังกล่าวนี้ ทำให้พุทธศาสนิกสตรีไทยสามารถพิจารณาเห็นชัดสภาวะลักษณะของ ชั้น ๕ และสามารถบรรลุธรรมได้ หากได้ปฏิบัติอย่างถูกต้องตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ประกอบพร้อมด้วย คุณสมบัติสำคัญ ๓ ประการ คือ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ และมีสติตลอดเวลา

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทยครั้งนี้ เป็นการ ศึกษาเฉพาะสตรีผู้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่ได้ดำเนินการสอนการปฏิบัติธรรมตามหลัก สติปัฏฐาน ๔ และในการศึกษาสภาวะลักษณะซึ่งเป็นธรรมชาติที่แท้จริงของชั้น ๕ ก็น่าจะศึกษาได้อย่าง เจาะลึกและสามารถอธิบายสภาวะธรรมซึ่งเป็นลักษณะธรรมชาติที่แท้จริงซึ่งซ่อนไว้ในรูปแบบของภาษา บาลีได้โดยละเอียดอย่างแท้จริง ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงขอเสนอให้มีการศึกษาเพิ่มเติม ดังนี้

- ๑) ศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติธรรมของสตรีไทยสมัยปัจจุบันเปรียบเทียบกับสตรีสมัยพุทธกาล
- ๒) ศึกษาวิเคราะห์สภาวะธรรมที่ปรากฏในระหว่างการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕

บรรณานุกรม

- ธนิต อยู่โพธิ์. **วิปัสสนา นิยม**. แก้ไขเพิ่มเติม พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.
กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.
- _____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.
- พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร).
พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยวรงค์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.
- พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะ อัครมหาคัมภีรญาณจริยะ.ดร. **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ใน
ประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน),
๒๕๕๔.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพ-
มหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓-๒๕๕๙.

สัมภาษณ์ พระภวนาเชมคุณ (สุรศักดิ์ เขมรสี) วิ., เจ้าอาวาสวัดมเหยงคณ์ ผู้อำนวยการสำนักปฏิบัติ
กรรมฐานวัดมเหยงคณ์, ๑๙ ตุลาคม ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ พระภวนาพิศาลเมธี (ประเสริฐ มนต์เสวี) วิ., วิทยาสนาจารย์ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี”,
๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ แม่ชีกนกวรรณ โสมสัย, วิทยาสนาจารย์สำนักปฏิบัติวิปัสสนามูลนิธิแนบมหานีรานนท์, ๖ ตุลาคม
๒๕๖๐.